

CÜMLENİN ÖĞELERİ

Bir duygu, düşünce veya durumu tam olarak anlatan sözcük ya da söz öbeklerine cümle denir. Şimdi birbirini tamamlayan öğeleri inceleyeceğiz.

Bir cümlenin oluşması için en önemli şart, kip ve şahıs bildiren bir unsurun bulunmasıdır. Yani eğer cümle içinde herhangi bir söz, haber veya dilek kiplerinden herhangi biriyle çekimli halde bulunuyorsa o, bir yargı bildiriyor demektir. Yargı bildirmek ise cümle olmanın en önemli koşuludur. Şahıs bildirmek, cümle olmak için her zaman gerekli değildir.

Cümlede bulunabilecek öğeler, yüklem, özne, nesne ve tümleçlerdir. Bunların özelliklerinin neler olduğunu şimdi ayrı ayrı görelim.

Yüklem

Cümlede kip ve zaman bildirerek yargıyı ortaya koyan temel unsurdur. Tek başına cümle özelliği gösterir. Diğer öğeler yüklem tamamlayıcı öğeleridir.

Cümlede yüklemi bulmak için herhangi bir öğeye soru soramayız. Onu çekimli durumda bulunan sözcüklerden anlarız.

Örneğin;

“Biliyorum” sözü “bilmek” eyleminin şimdiki zamanla çekimlendiğini gösteriyor. Öyleyse yargı bildiriyor demektir. Dolayısıyla bir cümledir.

“Biraz önce gelen çocuk, **kapıcının kızıydı.**”

cümlesindeki altı çizili söz isim tamlaması olduğundan;

“O, eskiden, **yaramaz bir çocuktü.**”

cümlesindeki altı çizili söz sıfat tamlaması olduğundan birbirinden ayrılmaz ve birlikte yüklem olur.

Özne

Cümlede yüklem bildirdiği işi, hareketi yapan ya da oluş içinde bulunan öğedir. Cümlelerin temel öğesidir. Ancak her cümlede bulunmak zorunda değildir.

Cümlede özneyi bulmak için yükleme **"kim"** ve **"ne"** sorularını sorarız. Ancak özellikle **"ne"** sorusu, nesneyi bulmak için de sorulduğundan, biz özne sorusunu yükleme değişik biçimde sorarız.

Örneğin;

"Öğretmen soruyu bana sordu."

cümlesinde **"sordu"** yüklemdir. Özneyi bulmak için yükleme **"Soran kim?"** diye soruyoruz. Cevap olarak **"Öğretmen"** geliyor. Öyleyse cümlelerin öznesi bu sözcüktür.

Cümlede özne yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, açık olarak verilebileceği gibi, yüklem çekiminden de çıkarılabilir. Cümlede olmayan, yüklemdeki şahıs eklerinden anlaşılan bu tür özneler **"gizli özne"** adı verilir.

"Sana bu kitabı iki günlüğüne verebilirim."

cümlesinin yüklemi **"verebilirim"** sözüdür. Özneyi bulmak için **"Veren kim?"** diye soruyoruz, "Ben" cevabı geliyor; ancak bu söz cümlede yok, biz bunu yüklem bildirdiği şahıstan çıkarıyoruz. Öyleyse bu cümlelerin öznesi gizli öznedir. Bu özne cümlede var olan öğelerden biri sayılmaz. Yani "Geldim." cümlesinde öznenin "ben" olduğu görülse bile bu cümle sadece yüklemden oluşmuş sayılır.

Her cümlede özne bulunmaz. Yani eylemi yapan bazen belli değildir.

"Kasabaya bu yoldan gidilmez."

cümlesinde "Gidilmeyen ne, gidilmeyen kim?" gibi sorulara cevap alınmaz. Öyleyse cümlelerin öznesi yoktur.

Nesne

Cümlede yüklem bildirdiği işten etkilenen ögedir. Yükleme sorulan **"kimi, neyi, ne"** sorularına cevap verir.

Nesneler hal ekini alıp almamalarına göre iki grupta incelenir.

1. Belirtili Nesne

Nesne görevinde bulunan söz, "-i" hal ekini almışsa, nesneye belirtili nesne denir.

"Çiçekleri annesine verdi."

cümlesinde "Çiçekleri" nesnesi "-i" hal eki aldığından belirtili nesnedir.

2. Belirtisiz Nesne

Nesne görevinde bulunan söz "-i" hal ekini almamışsa nesne, belirtisiz nesnedir.

"Annesi için çiçek topladı."

cümlesinde "çiçek" nesnesi bu eki almamış ve belirtisiz nesne olmuştur.

Dolaylı Tümleç

Yüklem yöneldiği, bulunduğu, çıktığı yeri gösteren ögedir. Yükleme sorulan **"-e", "-de" ve "-den"** hal eklerini alan sorulara aynı ekleri alarak cevap veren sözcük ya da söz öbekleri dolaylı tümleç görevinde bulunur. Soruların ve cevapların aynı ekleri alması zorunluluğu bunun diğer öğelerle karışmasına engel olur. Bunu örneklerle açıklayalım.

"Elindeki kitap ve defterleri **bana** verdi."

cümlesinde altı çizili öğeyi bulabilmek için yükleme **"kime"** sorusunu soruyoruz. Soru da cevap da aynı eki almış. Öyleyse **"bana"** sözü dolaylı tümleçtir.

“Sizinle ancak **yaza** görüşürüz.”

cümlesinde altı çizili sözcük de “-e” hal ekini almıştır. Ancak bu öğeyi bulmak için yükleme “**ne zaman**” sorusunu soruyoruz. Görüldüğü gibi soru hal eki almadan soruluyor. Öyleyse bu, “-e” hal eki almış olmasına rağmen dolaylı tümleş değildir.

“Kimseye sormadan **dışarı** çıktı.”

cümlesinde ise altı çizili öğeyi bulmak için yükleme “**nereye**” sorusunu soruyoruz. Bu durumda soru, “-e” hal eki almış, ancak “**dışarı**” sözü aynı eki almamış. Öyleyse buna da dolaylı tümleş diyemeyiz.

Görüldüğü gibi sorular ve cevapların aynı ekleri alması koşulu, birbiriyle karışan öğeleri ayırt etmemizi sağlıyor.

Aynı durumu “-de” ve “-den” eklerinde de görebiliriz.

“Beni **sınıfta** iki saattir bekliyormuş.”

cümlesindeki altı çizili öğeyi cevap olarak almak için, yükleme “**nerede**” sorusunu soruyoruz. Öyleyse bu öğe dolaylı tümleşdir.

“Hepimiz iki saattir **ayakta** bekliyoruz.”

cümlesinde ise altı çizili öğeyi bulabilmek için yükleme “**nasıl**” sorusunu sormamız gerekiyor. Görüldüğü gibi soru “-de” ekiyle sorulmamış. Demek ki öğe dolaylı tümleş değil.

“O, iki gün önce **buradan** ayrıldı.”

cümlesinde altı çizili öğe “nereden” sorusuna cevap vererek dolaylı tümleş olmuş.

“Senin de gelmeni **yürekten** isterdim.”

cümlesinde altı çizili öğe “**nasıl**” sorusuna cevap verdiği için dolaylı tümleş değildir.

“**Su elmadan** üç kilo verir misin?”

cümlesinde altı çizili öğeyi bulmak için “**neyden**” sorusunu yükleme soruyoruz. Cevap geldiğinden öğe dolaylı tümleşdir.

"Hastalandığından" gelmedi."

cümlesinde altı çizili öğeyi ise **"niçin"** sorusuyla buluyoruz. Öyleyse bu, dolaylı tümleç değildir.

Örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Burada unutmamamız gereken, soruyla cevabın aynı ekleri (-e, -de, -den) almasıdır. Dolaylı tümleci bulduran soruları ezberlemek yerine, bunu kavramak daha avantajlı bir yoldur.

Zarf Tümleci

Yüklemin zamanını, durumunu, miktarını, yönünü, koşulunu vb. bildiren öğelerdir. Bunların her biri değişik bir soruyla bulunur.

"Hava kararmadan" köye inmeliyiz."

cümlesindeki altı çizili zarf **"ne zaman";**

"Dosta düşmana muhtaç olmadan" yaşamalıyız."

cümlesinde altı çizili zarf **"nasıl";**

"Aldığı notlar **şaşılabak kadar** yüksekti."

cümlesindeki altı çizili zarf **"ne kadar";**

"Tek bir söz bile söylemeden **ıçeri** girdi."

cümlesindeki altı çizili zarf **"nereye";**

"Zamanımız kalırsa" bir örnek daha çözeriz."

cümlesindeki altı çizili zarf **"hangi takdirde"** sorularına cevap vermişlerdir. Yükleme sorulan bu sorulara cevap veren öğeler daima zarftır. Ancak burada "nereye" sorusuna dikkat etmeliyiz. Dolaylı tümleç konusunda da söylemiştik, bu soru dolaylı tümleci de buldurur. Ancak cevabın da aynı eki alması gerekir. Örnekteki **"ıçeri"** sözü ise bu eki almamıştır. Bu özelliğı, yani hal eki almadan yön bildirme özelliğini yer-yön zarfları gösterir.

Cümleyi öğelerine ayırırken dikkat edilmesi gereken bir husus, azlık - çokluk zarflarının kullanımıdır.

“O, **çok çalışkan bir öğrencidir.**”

cümlesinde yüklem, altı çizili sözün tamamıdır. Çünkü “öğrenci” isimdir, “çalışkan” öğrencinin sıfatıdır. “çok” da çalışkan sıfatının zarfıdır.

Dolayısıyla, “çok çalışkan bir öğrenci” sıfat tamlaması olduğundan bunlar birbirinden ayrılmaz. Oysa biz aynı cümleyi;

“O, çok çalışkandır.”

şeklinde kullansak, “çalışkandır” yüklem “çok” zarf tümleci olacaktır.

Kısaca adlaşmış sıfatlar yüklem olduğunda, onun derecesini bildiren zarflar zarf tümleci olur. Çıkmış soruların birinde,

“Kafesteki kuşların tüyleri, şaşılacak kadar parlaktı.”

cümlesi verilmiş ve “**şaşılacak kadar**” öğesine zarf tümleci denmiştir.

Edat Tümleci

Çıkmış sorularda, seçeneklerde bile olsa, edat tümleci adının geçtiği görülmemiştir. Ancak bazı soruların çözümünde yardımcı olduğu söylenebilir. Eğer seçeneklerde “edat tümleci” adı geçmiyorsa, siz “edat tümleci” olarak gördüğünüz söz öbeklerine zarf tümleci de diyebilirsiniz.

Yüklemin **ne ile, kimin ile, hangi amaçla**, yapıldığını gösteren söz öbeklerine **edat tümleci** denir.

“O, bütün yazılarını, **dolma kalemle** yazar.”

“Bu araştırmayı **arkadaşlarıyla** yapmış.”

“Bu yemekleri **sizin için** hazırladım.”

cümlelerindeki altı çizili söz öbekleri edat tümleci sayılır.

Cümle içinde her söz, cümlelerin bir ögesi durumunda değildir. Yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen söz veya söz öbekleri cümle dışı unsur sayılır. Örneğin aşağıdaki cümleyi öğelerine ayıralım.

"Ahmet, sana defalarca geç kalmamanı

Dolaylı

Zarf

Nesne

söylemedim mi?"

yüklem

Görüldüğü gibi "Ahmet" sözü cümlede yükleme sorulan herhangi bir soruya cevap vermiyor yani cümle dışı unsurdur.

CÜMLE VURGUSU

Cümlede asıl anlatılmak istenen öge vurgulanır. Biz konuşurken, önemseydiğimiz ögeyi cümlenin herhangi bir yerinde ses tonumuzu yükselterek vurgulayabiliriz. Ancak yazıda bunu yapamayacağımızdan, vurgulamak istediğimiz ögeyi yükleme yaklaştırırız. **Yani cümlede yükleme en yakın öge, en çok vurgulanan ögedir.**

"O, beni, hep burada bekler."

Özne

Nesne

Zarf

Dolaylı

Yüklem

Tümleci

Tümleç

cümlesinde yükleme en yakın öge dolaylı tümleç olduğundan, en çok vurgulanan öge de odur.

ARASÖZ

Cümleyi söylerken söz arasına sıkıştırılan, bazen bir ögenin açıklayıcısı, bazen cümle dışı unsur olan söz veya söz öbeklerine **arasöz** denir. Eğer bu söz bir cümle ise "**aracümle**" diye de adlandırılır.

Açıklamadan da anlaşılacağı gibi arasözün iki işlevi vardır.

"O kasabayı, doğduğum yeri, bu kitapta tanıttım."

Nesne

Dolaylı

Yüklem

Tümleç

cümlesinde “doğduğum yeri” sözü, kasaba hakkında söylenmiştir ve kasabayı açıklamaktadır. Öyleyse bu öge nesneyi açıklayan bir arasözdür.

Arasöz daima açıkladığı öğeden sonra gelir.

“Ahmet, **siz de çok iyi bilirsiniz,** derslerine pek çalışmaz.”

özne

Dolaylı Zarf Yükleme

Tümleç Tümleci

cümlesinde “siz de çok iyi bilirsiniz” sözü cümlelerin geneli üzerinde açıklama yapan, ancak herhangi bir öğeyle ilgili olmayan bir arasözdür. Cümle dışı unsur olarak kabul edilir.

Arasöz ve aracümleler iki virgül arasında ya da iki kısa çizgi arasında verilir.

“Anneme, **hayatını bana adayan kadına,** saygıda kusur etmem.”

D.Tümleç

Dolaylı Tümleç

Yükleme

“Odaya girdiğimde, **neden olduğunu bilmiyorum,** içim garip bir hüznle doldu.”

Zarf Tümleci

Özne

Zarf

Tümleci Yükleme

cümlelerinde koyu renkle gösterilen sözler de arasözdür.